

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ ЗАРУБИНЕЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Є. В. Максимов

У статті автор висвітлює сучасний етап результатів досліджень зарубинецької культури, накопичених протягом останніх десятиліть.

Протягом останніх десятиліть вітчизняна археологія розглядала вивчення зарубинецької культури як одну із своїх центральних проблем. Пояснюється це мабуть тим, що саме останнім часом в науці й культурі спостерігається новий підйом інтересу до проблеми походження і давньої історії слов'ян.

В ці роки над дослідженням зарубинецьких пам'яток працювала велика група вчених — П. М. Третьяков, Ю. В. Кухаренко, В. П. Петров, К. В. Каспарова, Є. В. Максимов, Л. Д. Поболь, Є. А. Шмідт, Ф. М. Заверняев, С. П. Пачкова, В. І. Бідзіля, Є. В. Махно, Д. Т. Березовець, Г. М. Шовкопляс, А. І. Кубишев, А. М. Обломський, Р. В. Терпиловський та ін. На кінець 80-х років кількість виявлених зарубинецьких пам'яток вже перевищувала 400, з яких понад 70 тією чи іншою мірою були розкопані. До їх числа належить кілька великих могильників, таких як Чаплин в Білоруському Придніпров'ї (282 поховання), могильники Прип'ятського Полісся — Велемічі I та II (240 поховань), Отвержичі (97 п.), Вороніне (52 п.), Семурадці (25 п.), Казаргачь (19 п.). На Середньому Придніпров'ї досліджувалися могильники: Пирогів (203 п., розкопки тривають), Вишеньки (62 п.), Дідов Шииль (52 п.), Лука-Іршінь (27 п.). Загалом виявлено понад 1200 зарубинецьких поховань.

Що ж до поселень, то ними серйозно займалися київські археологи, які вели роботи на городищі Пилипенкова Гора, де досліджено 38 жител, на селищі Оболюнь (62 житла), виробничому поселенні Лютіж (15 залізобобних горнів); розкопувалися також городища Юрковиця, Монастир'юк, Бабина Гора, Пирогів, Ржищів, Щучинка, Ходосівка, селища Таценки, Тетерівка, Орловець; на Південному Бугу досліджувалися селища Носівці, Мар'янівка, Рахни та ін.; в Білорусії — городище Чаплин, на верхній Десні — велике селище Почеп, де виявлено понад 150 жител.

Такі масштабні польові дослідження привели до значного збагачення археологічних джерел, що дало можливість багатьом дослідникам по-новому і в ширшому аспекті розглянути зарубинецьку культуру в цілому, а також спробувати з'ясувати місце її носіїв в стародавній історії слов'ян та їх участь в історичних подіях того часу¹.

¹ *Бібліографія публікацій про розкопки зарубинецьких пам'яток та дослідницькі праці із зарубинецької проблеми див.: Шовкопляс І. Г., Дмитренко Н. Г. Археологія Української ССР. Бібліографічний указатель. 1918—1980.— 1989.— С. 328—425; Кухаренко Ю. В. Зарубинецкая культура.— М., 1964.— С. 67; Макси-*

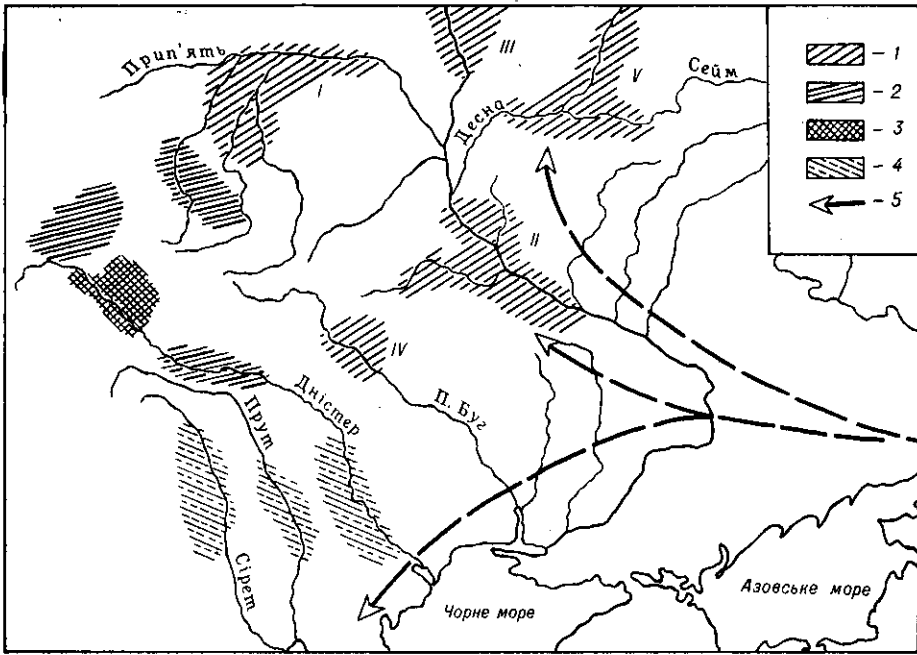

Рис. 1. Райони України, зайняті культурами пізньолатенського і ранньоримського часу. 1 — зарубинецька культура, 2 — шеворська культура, 3 — липицька культура, 4 — поенеші-лукашівська культура, 5 — напрямки сарматських пересувань.

З цієї багаторічної праці, на нашу думку, можна зробити деякі висновки про територію зарубинецької культури, хронологію, походження та етнос її носіїв.

Щодо території, то проблема її визначення, здавалося, ніколи не була гострою, оскільки зарубинецьким племенам без особливих роздумів відводили величезні простори басейну Дніпра — від Прип'яті і Десни на півночі до Тясмину на півдні, включаючи прилеглі райони Західного та Південного Бугу. Територія на якій будь-коли траплялися зарубинецькі старожитності за розмірами приблизно дорівнювала сучасній Франції. Проте, при картографуванні зарубинецьких поселень і могильників з'ясувалося, що вони займали не всю означену вище велику територію, а лише кілька окремих її районів, контури яких змінювалися з часом. Так, для ранньозарубинецької доби (III ст. — I ст. до н. е.) встановлено три таких райони: Прип'ятське Полісся, південна частина Білоруського Придніпров'я та Середнє (українське) Придніпров'я (рис. 1, 1—3). В кожному з цих регіонів (районів) виявлено по кілька невеликих груп поселень та могильників — до 12—18 пам'яток в кожній групі. Таке розташування зарубинецьких старожитностей відбивало племінну структуру цього суспільства. Регіони відокремлювалися один від одного великими незаселеними територіями.

Істотно змінилися контури та розміри зарубинецької території в пізній період існування цієї культури (I—II ст. н. е.), коли в результаті суттєвих змін в економіці суспільства, кліматичному режимі, а також внаслідок міграцій сусідніх етносів припинилося життя на зарубинецьких селищах Прип'ятського Полісся, почало занепадати також і Середнє Придніпров'я. В той же час утворилося два нових за-

мов Е. В. Зарубинецкая культура на территории УССР.— К., 1982.— С. 185; Третьяков П. Н. По следам древних славянских культур.— Л., 1982.— С. 143; Поболь Л. Д. Славянские древности Белоруссии.— Минск, 1971.— Т. 1.— С. 232; Т. 2.— 1973, С. 240; т. 3.— 1974.— 423 с.; Обломский А. М., Терпиловский Р. В., Петраускас О. В. Распад зарубинецкой культуры и его социально-экономические и идеологические причины // Препринт ИА АН УССР.— К., 1991.— 48 с.

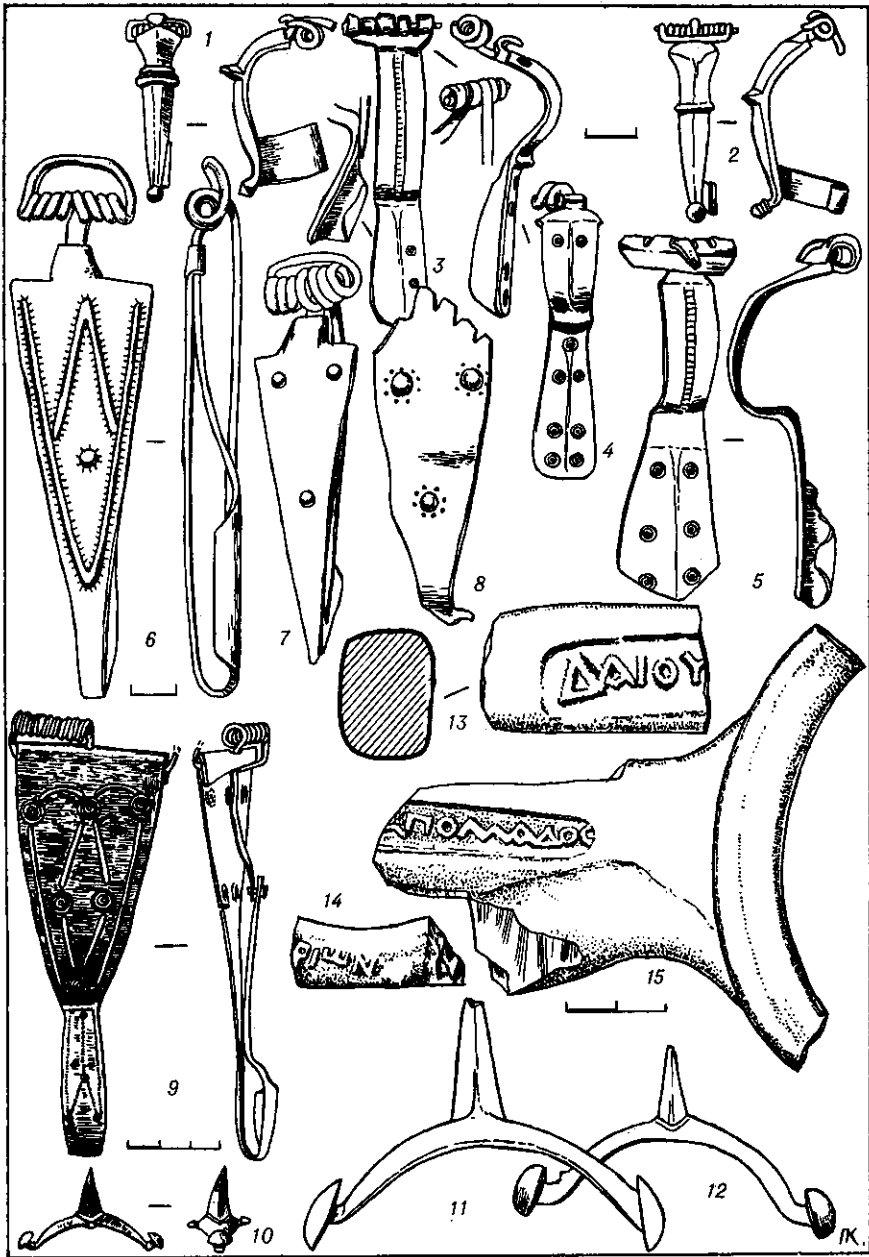

Рис. 2. Деякі датуючі речі з найраніших і найпізніших зарубинецьких пам'яток. 1, 2 — «спанноські» фібули (Пасішна, Рудяки); 3—5 — вічковидні фібули (Таценки, Зарубинці, Лютіж); 6—9 — найпізніші фібули зарубинецького типу та їх європейський деріват — (Монастирьок, Корчувате, Рахни, Бобріця); 10—12 — шпори римських типів (Бобріця, Оболонь, Монастирьок); 13—15 — уламки ручок елліністичних амфор з клеймами (Пилипівка Гора).

рубинецьких регіони — один у середній течії Південного Бугу, а другий — у верхів'ях Десни² (рис. 1, 4, 5).

Проблеми зарубинецької хронології вирішувалися значно складніше у порівнянні з визначенням зарубинецької території. Ця складність обумовлювалася особливостями тих предметів, за якими дослідники визначали хронологію часу поховальних комплексів. Цими предметами були імпорتنі або місцеві фібули, що самі не мали стійкого датування — свідченням тому є той факт, що протягом останніх десятиліть це датування змінювалося тричі³.

² Максимов Е. В. Зарубинецкая культура // Археология УССР.— К., 1986.— Т. 3.— С. 31.

³ Максимов Е. В. Среднее Поднепровье на рубеже нашей эры.— К., 1972.— С. 106—111.

В пошуках більш надійного хронологічного реперу ми звернули увагу на предмети античного імпорту, в першу чергу — уламки амфор, які трапляються чи не на кожному зарубинецькому селищі Середнього Придніпров'я⁴. Так, при розкопках зарубинецького городища Пилипенкова Гора в Каневі уламки амфор становили до 10% усіх керамічних знахідок, а з них понад 12% мали державні клейма або інші знаки, (рис. 2, 13—15), що вказували на час виготовлення цих амфор у межах кількох десятиліть. Одним з найраніших таких фрагментів (рис. 2, 15) був уламок горла з ручкою від коської амфори з ім'ям астінома Аполладоса (230—220 рр. до н. е.)⁵. Такі матеріали давали цілком реальні підстави для твердження, що зарубинецькі селища на Середньому Придніпров'ї функціонували вже принаймні наприкінці III ст. до н. е., отже і відлік започаткування зарубинецької культури треба починати десь з цього часу. Проте запропоноване визначення ранньої дати зарубинецької культури не прийняли насамперед ті дослідники, для яких датування на підставі фібул середньолатенської схеми здавалося більш обгрунтованим. Минуло чимало років, допоки ця рання дата, а також матеріали, з допомогою яких вона була встановлена, були визнані.

Дискусійною виявилася також проблема встановлення пізньої дати зарубинецької культури — певна частина дослідників схильна була відносити її до середини I ст. н. е. або ж до третьої чверті цього століття, коли зарубинецьку культуру заступала пізньозарубинецька доба, що сягала кінця II ст. н. е. і вже не мала спільностей із зарубинецькою культурою.

Важко заперечувати, що пізньозарубинецький час мав іманентні, притаманні лише йому, риси. Але ж і раніше періоди зарубинецької культури не були подібні один до одного і виступали з своїми відмінними особливостями, які й дали підставу для поділу зарубинецької культури на три періоди. Проте надавати пізньозарубинецькому часові якихось не звичайних для зарубинецької культури якостей і на цій підставі відносити його до іншої доби — значить йти проти фактів. Адже, навіть з урахуванням нових соціально-економічних та екологічних новоутворень, на які зараз акцентується увага⁶, для пізньозарубинецького часу характерною рисою є саме переважання власне зарубинецьких пам'яток, яких тут відомо до сотні (рис. 3, 1). Поряд з ними, відомі також нечисленні пам'ятки з рисами культури штрихованої кераміки (6 пам'яток) та пшеворсько-вельбарської культури (8 пам'яток), розкидані на великому просторі від Полісся до Приазов'я, а також пізньосарматські могили, виявлені в лісостеповому Дніпровському Правобережжі⁷.

Власне пізньозарубинецькі пам'ятки представлені селищами типу Оболонь, Лютіж, Таценки, Рудяки, Мала Гірка (Зарубинці), Пасішна, Почеп; городищами типу Монастирсьок, Ходорів, Чаплин; могильниками типу Рахни. Ці пам'ятки датуються часом від другої половини I ст. до початку III ст. н. е. знайденими на них римськими динаріями (Таценки — динарій Антоніна Пія, Ходорів — Марка Аврелія; ще відомо до 30 пам'яток з такими монетами⁸), двочленими фібулами західноєвропейських типів (Рудяки, Пасішна, Андрусівка) (рис. 2, 1, 2), вічкоподібними фібулами (Зарубинці, Таценки, Лютіж), (рис. 2, 3—5), найпізнішими місцевими «зарубинецькими» фібулами з трикут-

⁴ Максимов Е. В. Хронология древностей зарубинецкой культуры на Среднем Приднепровье. Новые данные о зарубинецкой культуре в Поднепровье // МИА.—Л., 1969.— № 160.— С. 21 и сл.

⁵ Граков Б. Н. Древнегреческие керамические клейма с именами астиномов.— М., 1928.— 223 с.

⁶ Обломский А. М., Терпиловский Р. В., Петраускас О. В. Указ. соч.— М., 1928.— 223 с.

⁷ Максимов Е. В. Славяне и другие племена Приднепровья в I—II вв. н. э.: VI Международный конгресс славянской археологии (Тез. докл.)— М., 1990.— С. 49—51.

⁸ Максимов Е. В. Античный импорт на Среднем Придніпров'ї в зарубинецький час // Археологія.— К., 1963.— Т. XV.— С. 115—119.

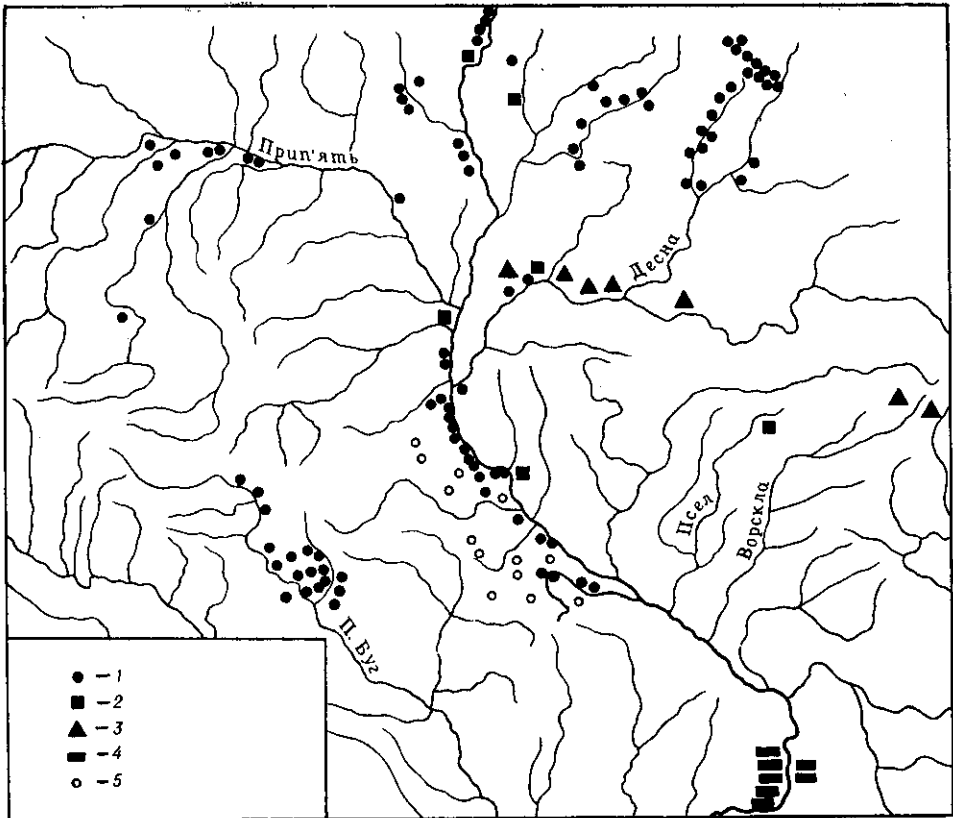

Рис. 3. Карта пам'яток пізньозарубинецького періоду. 1 — пам'ятки зарубинецького типу; 2 — пам'ятки з рисами культури штрихованої кераміки; 3 — пам'ятки Ясторфсько-пшеворського типу; 4 — пізньоскіфські нижньодніпровські городища; 5 — сарматські пам'ятки.

ним щитком (Монастир'юк, Корчувате, Рахні) (рис. 2, 6—8), шпорами римських типів (Оболонь, Монастир'юк, Мар'янівка, Нові Безрадичі) (рис. 2, 10—12), дерев'яними (рис. 2, 9) — знахідка Н. П. Шевченко в Бобріці 1989 р., амфорами римських типів з жолобчастими стінками (Монастир'юк, Зарубинці), амулетом з єгипетського фаянсу (Почеп), посудинами terra sigillata (Монастир'юк, Ходорів, Грині). Інколи ці датуючі предмети мають досить вузьку хронологію, наприклад, римські динарії Антонінів, або ж посудини terra sigillata. Інші речі датуються більш широко, але так само чітко, наприклад, двочленні «паннонські» фібули тощо. У всякому разі, немає жодного сумніву щодо твердого обґрунтування згаданої вище хронології пізньозарубинецького періоду в межах другої половини I — початку III ст. н. е.

Що ж до нечисленних незарубинецьких пам'яток цього періоду, то хронологічне визначення серед них має ясторфсько-пшеворське поховання з с. Пересипки на Сеймі, яке Ю. В. Кухаренко відносив до кінця I—II ст. н. е. Цим же часом датується могильник пшеворського типу Білий Груд поблизу Чернігова та поселення в околицях міст Березна, Мена та Сосниця на Десні, де були знайдені гривні-коронки⁹.

Найскладнішою проблемою зарубинецької археології залишається питання про походження зарубинецької культури та етнос її носіїв. Воно бере свій початок від часу публікацій В. В. Хвойки та П. Рейнке на початку XX століття, коли один визначав зарубинців як слов'ян, а другий — як германців. Сучасні європейські дослідники не поділяють

⁹ Існують і інші думки з цього приводу, див.: Каспарова К. В. Соотношение вельбарской и зарубинецкой культур в Припятском Полесье // Kultura welbarska w młodszej okolicy rzymskiej. — Lublin, 1989, ris. 10; M. Babes. Die Frühgermanen in östlichen Dakien in den letzten Jahrhunderten V. U. Z. Archeologische und historische Belege. Frühe Völker in Mitteleuropa — Berlin, 1988. — S. 129—156.

поглядів П. Рейнеке та інших вчених того часу. Проте ці погляди знайшли своїх прихильників в середовищі деяких вітчизняних археологів. Визначальною і найуразливішою рисою їх аргументації є суттєва недооцінка або повне ігнорування ролі місцевого аборигенного населення в процесі формування зарубинецької культури. Вони вважають, що Придніпров'я в передзарубинецьку добу було безлюдним, а тому становлення зарубинецької культури проходило лише в середовищі прийдшлих германських племен — бастарнів, кимварів та ін. Насправді ж, територія Придніпров'я в III ст. до н. е. була заселена давніми місцевими племенами. У Верхньому Придніпров'ї — на півдні сучасної Білорусії та в північній частині України, до басейну Ірпеня, проживали племена милоградської культури, представлені тут понад 200 пам'ятками¹⁰. Правобережне ж лісостепове Середнє Придніпров'я в VI—III ст. до н. е. заселяли місцеві землеробсько-скотарські племена, які залишили тут понад 300 курганних могильників, городищ та поселень, з яких більше 100 належали до передзарубинецької доби — IV—III ст. до н. е. Саме ці культури стали тією основою, на якій сформувалася зарубинецька культура¹¹. Проте вона не була простим продовженням згаданих місцевих культур передзарубинецького часу, як вважали ті дослідники, що продовжували розробляти гіпотезу В. В. Хвойки. Формування зарубинецької культури було складним та багатограним процесом, деталі якого ще довго будуть приховані від нас. Однак вже ясно, що в цьому процесі, крім місцевих субстратних племен, брали участь і сусідні племена Центральної Європи. Саме в III ст. до н. е., як свідчать писемні та археологічні джерела, проходило переселення цих племен з межиріччя Одера-Вісли на південь та південний схід. Це були племена ясторфської культури, що належала германцям, та поморсько-кльшової культури, носії якої, найімовірніше, були давніми ралатами. Центрально-європейські племена, опинившись на землях Придніпров'я тією чи іншою мірою були втягнені в процес формування зарубинецької культури. На це, зокрема, вказує наявність деяких центральноєвропейських рис в зарубинецькому поховальному обряді та в окремих деталях форм чорнолощеної кераміки. Проте тут може йти мова не про прямі аналогії, а лише про наявність тенденції, що сформувалася в результаті культурних, економічних або ж етнічних контактів. Природно, це означає, що зарубинецьку культуру аж ніяк не можна розглядати, а саме так роблять дослідники-міграціоністи, як продовження будь-якої центральноєвропейської культури — бастарнської, кимвурської чи балтської — на території Придніпров'я. Зарубинецьку культуру слід вважати історичним новоутворенням, яке виникло на Придніпров'ї в другій половині III ст. до н. е. в результаті інтеграції місцевих племен з пришлою людністю з Центральної Європи. Ця подія була наслідком важливих суспільно-політичних змін в житті населення означених регіонів, причини яких ще цілком не ясні, тоді як наслідком був крах Скіфії та міграція європейських племен.

Давні процеси етно-культурної інтеграції складні та неоднозначні, проте наявні джерела з Придніпров'я того часу свідчать про певну перевагу елементів місцевих субстратних культур в утворенні зарубинецької культури на територіях Середнього та Верхнього Придніпров'я. Це виступає при аналізі домобудівництва, типології та технології виготовлення місцевого кухонного посуду, численних рис поховального обряду, зокрема, наявності в могилах ритуальної м'ясної їжі, обряду трупопокладення, урнових трупоспалень у відкритих посудинах тощо. До того ж, ці елементи не зникають протягом усього зарубинецького періоду, тоді як європейські риси поступово трансформуються аж до повного їх нівелювання.

¹⁰ Мельниковская О. Н. Племена Южной Белоруссии в раннем железном веке.— М., 1967.— 195 с.

¹¹ Максимов Є. В. Про підоснову зарубинецької культури Середнього Подніпров'я // Археологія.— К., 1988.— Вип. 62.— С. 1—10.

В такому контексті слід розглядати і етнічний аспект зарубинецької проблеми. По-перше, слід зазначити, що передзарубинецьке населення Придніпров'я належало до праслов'янської групи індоєвропейців¹². Встановлено, що племена Середнього Придніпров'я скіфського часу, представлені пам'ятками типу Хотівського городища, є давніми аборигенами, джерела яких сягають доби пізнього і середнього бронзового віку, репрезентовані білогрудівською та тшинецькою культурами. Милоградська ж культура Південної Білорусії та нашого Полісся і північної частини Лісостепу також вважається аборигенною і через лебедівську культуру часів пізньої бронзи виходить із сосницької культури¹³, яка є східним регіоном тої ж тшинецької культури середнього бронзового віку. Всі ці культури доби середньої та пізньої бронзи — тшинецька, сосницька, лебедівська, білогрудівська — складають ареал праслов'янської етнокультурної області, де власне і починалася слов'янська історія¹⁴. Наступною її ланкою були передзарубинецькі культури — хотівська на Середньому Придніпров'ї та милоградська в Південній Білорусії.

Що ж до неслов'янських центральноевропейських культур — ясторфської, та поморсько-кльошової, деякі елементи яких помітні в ранніх пам'ятках зарубинецької культури, то поступове зникнення цих елементів слід розуміти як наслідок асиміляції. Очевидно, це прийшло населення, нечисленне як і всі аналогічні переселенські структури, з часом розчинилося в давньослов'янському субстраті. Подібна ситуація властива різним періодам історії слов'ян, якими, як відомо, є болгари, українці, білоруси, росіяни — незважаючи на достовірну присутність при формуванні цих народів чималих інвазій тюркського, монгольського, балтського та угро-фінських етнічних елементів.

Існує ще один важливий аргумент на користь слов'янського визначення зарубинецької культури. Ним є встановлений факт участі пізньозарубинецького населення у формуванні київської давньослов'янської культури, на базі якої виникли історично засвідчені слов'янські культури раннього середньовіччя — колочинська, пеньківська та корчацька¹⁵. Йдеться саме про пізньозарубинецьке населення — найчисленніше на цій території в I—II ст. н. е., хоч у процесі брали певну участь і інші етнічні утворення, зафіксовані тут поряд із пізньозарубинецькими племенами. Їх внесок був більшим при формуванні черняхівської культури, оскільки саме в ній виразніше виступають елементи сарматської та германської культур. Проте з'ясування цієї проблеми ще попереду, тоді як внесок пізньозарубинецького давньослов'янського населення не підлягає сумніву.

Е. В. Максимов

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ИЗУЧЕНИЯ ЗАРУБИНЕЦКОЙ КУЛЬТУРЫ

В статье рассматриваются итоги изучения зарубинецкой культуры за последние несколько десятилетий, когда усилиями многих исследователей удалось обнаружить более 400 поселений и могильников этой культуры, из которых около 70 были раскопаны. Были получены сведения о почти 1200 погребениях, 150 жилищах, разнообразных типах керамики, орудиях труда, украшениях. В многочисленных монографиях и статьях рассмотрены основные вопросы зарубинецкой проблемы, которые автор излагает в своей интерпретации. Возникновение культуры относится к концу III в. до н. э., о чем свидетельствуют находки античных амфор этого времени. Культура просуществовала до рубежа II—III вв. н. э., что фиксируется римскими динариями, античной керамикой и фибулами. Памятники этой культуры занимали не

¹² Филлип Ф. П. Образование языка восточных славян.— М., Л., 1962.— С. 101.

¹³ Лебедовская культура эпохи поздней бронзы в лесостепной Украине. «Энеолит и бронзовый век Украины».— К., 1976.— С. 216, 218.

¹⁴ Рыбаков Б. А. Геродотова Скифия.— М., 1979.— С. 206.

¹⁵ Терпиловский Р. В. Киевская культура. Этнокультурная карта территории Украинской ССР в I тыс. н. э.— К., 1985.— С. 59.

сплошную обширную территорию, а отдельные небольшие районы Припятского Полесья, Южной Белоруссии, украинского Среднего Приднепровья.

Зарубинецкая культура явилась историческим новообразованием, возникшим на Приднепровье в результате интеграции местных аборигенных праславянских племен с пришлым населением Центральной Европы. Этот процесс отразил суть глобальных социально-экономических изменений эпохи, важнейшим из которых было крушение Скифии в IV—III вв. до н. э. В ходе интеграции местные древнеславянские элементы сохранили свою специфику, на что указывают особенности домостроительства, типология и технология кухонной посуды, многие черты погребального обряда, в то время как европейские элементы постепенно нивелировались.

Зарубинецкая культура явилась субстратом древнеславянской киевской культуры, которая в свою очередь стала основой раннесредневековых славянских культур — колочинской, пеньковской и корчакской. Таким образом зарубинецкая культура представляет собой неотъемлемое звено в цепи славянского этногенеза.

E. V. Maksimov

URGENT PROBLEMS OF STUDIES IN THE ZARUBINETSKAYA CULTURE

Results from studies of the Zarubinetzkaya culture for recent several decades are considered in the paper. Efforts of many researchers have promoted finding of over 400 settlements and sepulchres of this culture, 70 of them being excavated. Data on about 1200 burials, 150 dwellings, various types of ceramics, tools, adornments have been obtained. Many monographs and papers are devoted to basic issues of the Zarubinetzkaya problem. The author treats them in his own way. Origin of the culture is referred to the end of the 3d cent. B.C., that is confirmed by the findings of antique amphoras of that time. The culture had existed till the boundary of the 2nd-3d cent. B. C., that is stated by the Roman dinarias, antique ceramics and fibulas. Settlements of this culture occupied separate small regions of the Pripjat Polesie, Southern Byelorussia, Ukrainian Middle Dnieper area, rather than entire vast territory.

The Zarubinetzkaya culture was a historical new formation originated in the Dnieper area due to integration of local aboriginal ancestor Slavonic tribes with newly come population of Central Europe. That process reflected the essence of global socio-economic changes of the epoch, the most important of which was the ruin of Scythia in the 4th-3d cent. B. C. In the course of integration local ancient Slavonic elements retained their specific character, which was confirmed by the peculiarities of house-building, typology and technology of kitchen utensils, many features of the sepulchral ceremony, while the European elements were gradually leveled.

The Zarubinetzkaya culture was a substrate of ancient Slavonic Kiev culture which, in its turn, had become the basis of the Early medieval Slavonic cultures: Kolochinskaya, Penkovskaya and Korchakskaya ones. Thus, the Zarubinetzkaya culture is an integral link in the chain of the Slavonic ethnogenesis.

Одержано 20.04.91

ПРОБЛЕМИ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ У КАРПАТО-ДУНАЙСЬКОМУ БАСЕЙНІ І СТ. ДО Н. Е. — ІІІ СТ. Н. Е.

В. Г. Котигорошко

В статті розглядаються утворення великих етнокультурних областей (костобокська, дакійська, сарматська і римська) в Карпато-Дунайському ареалі римського часу. Важливими факторами в їх формуванні були політичні процеси I—III ст. н. е., по-